

GÁLL ERNŐ

Lukács, a „heidelbergi kör” és (erdélyi) utóéletük

A Lukácstól elvezető útjukat bemutató – sajnos – posztumusz szöveget.¹ Fehér Ferenc a következőképpen zárta: „Lukács élete, ha úgy tetszik, maga volt egy nagy »narratíva«. És én nem tudom elképzelni e század filozófiatörténetét e nélkül a »nagy narratíva« nélkül.” Számomra ez a megállapítás több jelentést hordoz, s ezeket próbálom – a címben jelzett összefüggések mentén – kifejtetni. Lukács György és a „heidelbergi kör” utóéletének néhány alakját és vonatkozását érinteném, mégpedig az ön-reflexió jegyében. Ez a kísérlet Lukács erdélyi recepcióját is felidézné, és a mai helyzetbe szintén betekintést szeretne nyújtani.

Már előljáróban sietek leszögezni; magam sem tudnám, nyilván nem is kívánnám a XX. század bölcseleti eszméléséből a lukácsi életművet kirekeszteni. Ellenkezőleg, éppen napjainkban, amikor például Franciaországban a „marxizmus” utáni Marx jelenvalóságát kezdik felismerni, Jacques Derrida pedig Marx „kísérteteinek” a visszatérését taglalja, szenvedélyesen foglalkoztat a kérdés: mi maradt érvényes Lukácsból? Mit jelent nekünk – ott és most – öröksége, amellyel volt tanítványainak egy része már régóta nem azonosul?

A válaszkéréses érzelmi fűtöttsége az én esetemben abból is származik, hogy az 1957-ben újraindult kolozsvári *Korunk* szerkesztése során Lukács gondolatvilágából sok stimulenst merítettünk, s ez az ösztönzés nem egyszer az ő nézeteivel, verdiktumaival való – többnyire hallgatolagos – polémia ellenére érvényesült.

Amikor lehetőségünk nyílt a magyar progresszió e jól ismert folyóiratának a fel-támasztására, a Gaál Gábor-i hagyaték ama összetevőjének a folytatására is vállalkoztunk, amely Lukács György erős hatásáról árulkodott. A *Korunk* régi szerkesztőjéről készült monográfiájában Tóth Sándor joggal írhatta: „Több más külföldi haladó és baloldali eszmei indíték közül csak két – a színekép bonyolultságát leginkább érzékel-tető – nevet említsünk itt: a Bertolt Brechtét és a Lukács Györgyét, akiknek nézetei egyrészt szembenálltak egymással, másrészt eltértek a szovjet művelődéspolitikai koncepciótól, s mindkettő munkásságát Gaál már régóta megkülönböztetett nagyrabecsü-léssel és rokonszenvvel tartotta számon.”² Tegyük ehhez hozzá, hogy ez a szerkesztői rokonszenv sorozatos közlésekben is kifejezésre jutott. 1937 és 1940 között a *Korunk* kilenc nagy terjedelmű Lukács-tanulmányt jelentetett meg, ami – az adott körülmé-nyek között – (gondoljunk a romániai cenzúrára, a királyi diktatúrára, s arra, hogy Lukács Moszkvában élt) rendkívüli teljesítményként könyvelhető el. Egyedülálló az egész magyar nyelvterületen.

A régi *Korunk* olvasójaként és munkatársaként, elsősorban ezekből a tanulmá-nyokból ismertem meg Lukács (főként esztétikai) nézeteit. Ez alapozta meg „lukácsiz-musomat”, ami természetesen a későbbiek folyamán nem maradt, nem maradhatott egy-

¹ A Szegeden 1994. dec. elsején megrendezett Lukács-konferencián elmondott előadás szer-kesztett változata.

értelmű. Lukács 1945-ös „reményekkel” átszőtt hazatérése után erősen vonzott – a népfrontot mintegy meghosszabbító – koncepciója, hiszen ez a népi demokráciát történelmi távlatban, jövőös rendszerként, amolyan „harmadik útként” fogta fel. Megzavartak viszont 1949-ben a Lukács elleni támadások, ám a Petőfi-kör 1956. június 14-én megtartott filozófiai vitája – Lukács aktív részvételével – sokunkra mint a dogmatikus szendergésből való ellenállhatatlan ébresztő hatott. (Ez a hatás aztán – Tanczos Gábornak köszönhetően, aki az elsőik között kezdte Erdélyt járni – a hetvenes években teljesedett ki.³ Előtte azonban *Az ész trónfosztásának* Erdélyben is észlelhető eszmei kisugárzása részben már a hidegháború fagyos légköréhez járult hozzá. Említett szövegében Fehér Ferenc kijelentette, hogy ezt a művet ő és társai „leírták”, majd elfelejtették. Most utólag a könyv befogadására emlékezve, inkább Hanák Tibor véleményét fogadnám el, aki egyetértően idézi ugyan Adorno kritikáját, amely szerint *Az ész trónfosztása* dialektikátlan mű, de számos „beható elemzést, kiváló részletet tartalmaz”⁴; s ezekből mi akkor, a világtól elszigetelten, bizony sokat tanultunk.

1958-ban, amikor a szovjet tömb országain az új „revizionizmus” elleni kampány, a megtorlások sorozata sepett végig, a *Korunk* is a szórásba került. Különbőféle herézisekben marasztaltattunk el, és a fiatal szerkesztőséget mea-culpázásra kényszerítették. Penitenciaként még azt is kirótták ránk, hogy Lukács-ellenes állásfoglalásokat közöljünk. Szerencsére megelégedtek azzal, hogy már másutt megjelent ilyen természetű cikkeket, nyilatkozatokat vegyünk át. De így is, a régi hagyomány folytatása, a *Korunk* Lukács-recepciója törést szenvedett.

Évek teltek el, amíg a „visszazárt” Lukács és a „budapesti iskola” szellemi impulzusai ismét elértek hozzánk. Hanák Tibor ismert könyvének címe meggátolt, az elmaradt reneszánsz képzetét sugallták, ám a dogmák uralma alól emancipálódó marxizmus gondolatvilág – Lukács és tanítványai által közvetített – újjászületése nálunk is termékenyen érvényesült. A romániai viszonylagos és rövid időtartamú enyhülés feltételei között mi szintén az „olvasás”-ból táplálkozó „meleg áramlat”-ban hajóztunk, s a Székely és Kharüdiszkek között nem egyszer a Lukács-féle iránytű segítségével tájékozódunk. Persze, ez az iránytű sem volt, nem is lehetett hibátlan. Nem követhettük például az egzisztencializmust veszélyes, kategorikusan elkerülendő zátonyként megjelölő kilengéseiben. Számunkra, számomra a Sartre-féle elköteleződés és felelősségvállalás, valamint a Camus-i lázadó ember modellje a totalitarizmussal szembeni ellenállást ösztökélte. A nemzetiségi feladatvállalást fűtötte.⁵

Lukácsnál és tanítványainál nem találhattunk olyan eszmei indítékokra, amelyekre a romániai magyar önazonosság védelmében, a beolvasztó praktikák semlegesítésében közvetlenül támaszkodhattunk volna. De Gaál Gábor folyóirata már 1939-ben közölte Lukács ama két esszéjét (*Petőfi és Ady; Ady politikai költészete*), amelyekben a magyar sorskérdésekkel, a „magyar tragédiával” szembesült. És ez a régen hozzánk érkezett üzenet szellemi búvópatakként elő-előbukkant. Motivált és igazolt minket.

Furcsa, s egyben meggondolkoztató egybeesést kell látnunk abban, hogy a Ceaușescu meghirdette „mini-kultúrforradalom”, amely végül is az egyeneműsítő zsarnokuralomba és patológikus személyi kultuszba torkollott, egy évvel előzte meg az MSZMP újabb ideológiai kampányát (1972). Ez viszont – Lukács halála után – több tanítványa kizárásához, illetve elhallgattatásához vezetett (1973). Paradoxális fejlemény volt viszont, hogy írásaik közlésével éppen nekünk nyílt módunk arra, hogy a szilenciumuk falait rövid időre áttörhessük.

1985-ben jelent meg Zoltai Dénes *Egy írástudó visszatér* című – Lukács 1945 utáni munkásságát elemző – munkája.⁶ Akkori s egy reménybeli újabb „come back” számomra elválaszthatatlan azonban az egykori „heidelbergi kör” néhány tagja utóéletének és Lukácshoz való viszonyulásuknak számbavételétől. (E kapcsolatok nyomon követése tanácskozásunk témája szempontjából is relevánsnak, megkerülhetetlennek mutatkozik.) Ez a retrospektíva főként a felelősség kérdésében kifejtett nézetek összehasonlító boncolgatására szorítkozik.

Ismeretes, hogy az első világháború előtti Heidelberg pezsgő szellemi-egyetemi életében is kiemelkedő szerepet betöltött Max Weber vasárnaponként legjobb tanítványait, munkatársait és barátait otthonában fogadta. Ebbe a körbe tartozott – többek között – Stefan George, Ernst Troeltsch, Emil Lask, Karl Jaspers, Lukács György és Ernst Bloch. Feltehető, hogy a világháború első évei megrázó élményeinek hatására a politika és az etika, a hatalom s az erőszak, a cél és eszköz viszonyának kérdése, de mindenek fölött a felelősség erkölcsi vállalása a beszélgetések s a viták előterébe került. Ismeretes az is, hogy Weber különbséget tett „felelősségetika” és „érzületetika” között. Míg az utóbbi képviselői nem sok gondot fordítanak tetteik következményeire, illetve – ha azok rosszak – e következményeket mások, a világ, az emberi ostobaság stb. számlájára írják, az előbbi hívei számára elsősorban a politikai cselekvés előre látható konzekvenciái okoznak gondot.⁷

A politikai cselekvés „vezérlő csillagát” Weber az ügy iránti felelősségben jelöli meg, mert csak annak érvényesülése szavatolja, hogy a két súlyos politikai vétet, az elkötelezettség hiányát s az ezzel járó felelőtleniséget kiküszöböljék. Nem következetes viszont a kétféle erkölcs tan egymáshoz való viszonyának az értelmezésében. Egyrészt azt hangoztatja, hogy a két etika nem békíthető ki egymással, fejtegetései végén azonban arra a konklúzióra jut, hogy „az érzületetika és a felelősségetika nem abszolút elentétek, hanem inkább kiegészítők, melyek csak egymással összhangban teszik az igazi embert, azt, akinek a politika hivatása lehet.”⁸

Lukács, aki öregkori nagy interjújában⁹ jótékonyan minősítette Max Weber rá gyakorolt hatását, egy 1918-ban megfogalmazott írásában,¹⁰ melyben a bolsevizmust erkölcsi problémaként elemzi, még lényegében azt az álláspontot képviselte, mint egy évvel később Max Weber, amikor a kétfajta etikát egy előadásban jellemezte. Többben is rámutattak arra, hogy Lukács egész pályája szempontjából döntőnek bizonyult ama körülmény, hogy mire ez a bolsevizmust erkölcsileg elmarasztaló írás napvilágot látott, szerzője belépett a kommunista pártba. Úgy tűnik, az adott történelmi pillanatban Lukács inkább az érzületetika, mint a felelősségetika alapján döntött. (Nem érdektelen megjegyezni, hogy az említett interjúban Lukács kétszer is hivatkozott *A politika mint hivatás* című weberi műre – mégpedig pozitív módon.)

Hangsúlyozni akarom azonban, hogy az 1945-ben hazatérő Lukács *Az írástudók felelőssége* című kötetével már szinte maradéktalanul a felelősségetikához igazodott, amikor azt kívánta a magyar értelmiségben, főként az írókban tudatosítani, hogy a nemzet sorsáért s a társadalmi haladásért való felelősség nagymértékben nehezedik rájuk.

E tekintetben álláspontja annak a Jaspersnek a felfogásához közeledett, akivel az 1946-ban, Genfben megrendezett nemzetközi értelmiségi találkozón nagy visszhangot kiváltó szellemi párviadalt folytatott.

A heidelbergi kör másik kiemelkedő tagja, aki következetesen bírálta a hitlerizmust, egy ugyancsak 1946-ban megfogalmazott tanulmányban önmagát és nemzettársait a „német bűn”-nel szembesíti.¹¹ Kifejti, hogy kötelességének érezte a német vétesség nyílt és őszinte megvizsgálását, mert a nemzeti önrevíziót „a német lélek vitális problé-

májá"-nak tartja. Jaspers nem fogadja el a kollektív bűnösséget, ám – véleménye szerint – a német nép sem mentesíthető minden felelősségtől. Természetesen különbséget tesz a náci cselekvő támogatói s a passzív többség között, de teljes felmentést – főként 1938-tól, az ún. „kristály-éjszakától”, a nyílt pogromok kezdetétől fogva – senkinek sem ad. Konklúzióiban kérlelhetetlenül leszögezi: „Valamennyien vétkesek vagyunk, hogy a német szellemi élet feltételei között egy ilyen rendszer lehetővé vált.”

Ha a második világháború utáni években Lukács és Jaspers felfogása a felelősség aktuálpolitikai értelmezésében közeledett egymáshoz, és nézeteik találkozása főként a közelmúlt megítélésében volt észlelhető, a nemrég elhunyt Hans Jonas a felelősség kérdését döntően a jövő dimenziójában nyomatékosítja. Alapművében a „felelősség elvét” helyezi a korszerű etika tengelyébe, s arra tesz kísérletet, hogy – mint könyvének alcíme is mutatja – a „technológiai civilizációnak” megfelelő erkölcsant körvonalazzon. Ez az etika az emberiség túlélését lenne hivatott elősegíteni, éppen a természet, valamint a jövő iránt rendkívüli mértékben megnőtt felelősségünk exponálása révén.

Jonas – mondhatni – Weber nyomdokain halad, ám a kétféle etika koncepciójától elhatárolja magát.¹² Etikájának eredetiségét kívánja azzal is kiemelni, hogy a felelősség elvét a remény elvével ellentétezi. Ezt az elvet a heidelbergi kör másik jeles tagja, a Lukácssal oly ellentmondásos viszonyban élt Ernst Bloch dolgozta ki.¹³ Nem hiszem, hogy a két elv abszolút értelemben kizárná egymást, hiszen a jövőt szolgáló felelősség érvényesítését az a remény is sarkallja, hogy ezt a jövőt az emberiség el is fogja érni.

Egyébként Bloch utóélete az utóbbi időben Lukácséval sok hasonlóságot mutatott. A szovjet birodalom összeomlását többen az utópiák halálával, a reményelv csődjével azonosították. Ezek a nekrológok – úgy vélem – majd elsietettnek bizonyulnak. Bloch józan reménye, a *docta spes* nem teszi csalóka ábrándok foglyává az embert, hanem mindenekelőtt cselekvésre készíti. A remény vezérelte ember egyben a lehetőségek lényé, s ezek előtte, holnapjaiban rejlenek. Ezért is nélkülözhetetlen az az utópia, amely az ember lényegéhez tartozóan, egyrészt a status quo áttörését, meghaladását segíti elő, másrészt új távlatokat nyit meg előtte.

Ebben az értelemben – Hanák Péterrel együtt – ragaszkodnék az utópiához – többek között – a Duna-völgyi országok és népek együttműködéséhez, mint jövőös alternatívához.

*

Befejezésül, visszakanyarodva Lukács erdélyi befogadásához, illetve mai utóéletéhez, be kell vallanom, hogy ez nem a legszívderítőbb. A közvetlen kilátások sem rózsásak, s mindennek a háttérben a romániai baloldal siralmas helyzete található. Egy kis román értelmiségi csoporttól eltekintve, Marxot, Lukácsot senki sem vállalja. A magyar közvéleményt egyrészt vidékies tudatlanság és indulatok grasszálása, másrészt az RMDSZ politikája befolyásolja. Konkrétan az a szövetségi rendszer is érezteti hatását, amelyben a román partnereket (a nemzeti parasztpártot, a liberálisokat, s az ún. értelmiségi krémet) dühödt Marx-ellenesség jellemzi.

A *Korunk* harmadik – egyébként kitűnő – folyama mindeddig inkább elhatárolta magát a Gaál Gábor-i örökségtől, s így implicite Lukács hagyatékával sem kívánnak még távoli rokonságot sem tartani.*

Ilyen körülmények között legfeljebb a blochi remény maradt számunkra.

* A folyóirat nemrég megjelent román nyelvű antológiájához írt előszavában Salat Levente mintha változtatna ezen a régebbi elhatárolódáson.

JEGYZETEK

- 1 Fehér Ferenc: *Utunk Lukácstól*. Népszabadság, 1994. június 24.
- 2 Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Bukarest, 1971. 125.
- 3 Gáll Ernő: *Az erdélyi magyar értelmiség 1956 után*. Valóság, 1992. 12.
- 4 Hanák Tibor: *A filozófus Lukács*. Párizs, 1972. 92–93.
- 5 Gáll Ernő: *Találkozások az egzisztencializmussal*. A Hét, 1994. június 24., július 1. és július 8. számai.
- 6 Zoltai Dénes: *Egy írástudó visszatér*. Bp., 1985.
- 7 Max Weber: *A politika mint hivatás*. Bp., 1989. 74–75.
- 8 Uő., uo. 86.
- 9 *Gespräche mit Georg Lukács*. Reinbek bei Hamburg, 1967. 80.
- 10 Lukács György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In: *Forradalomban*. Bp., 1987. 36–42.
- 11 Karl Jaspers: *Conștiința culpei*, in *Texte filosofice*, Bukarest, 1986. 34–81.
- 12 Hans Jonas: *Das Prinzip Verantwortung*. Frankfurt, 1979. 398–399.
- 13 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt, 1959.

